

Ka snažnoj građanskoj kulturi javne odgovornosti u Bosni i Hercegovini: Prilika za vjersko obrazovanje u javnim školama¹

Aid Smajić

Pokušaj borbe protiv korupcije putem promoviranja javne odgovornosti kao osnovne vrijednosti dobre vlasti dosada se u BiH pokazao prilično neuspješnim. Nedavna istraživanja pokazuju da su bh. vlasti najmanje odgovorne u regionu, s tim da je jedino administracija Kosova zauzela slabije mjesto od BiH u tom pogledu (World Bank 2009). Prevladavajući odnos tolerantnosti bh. građana prema korupciji u javnom sektoru jedan je od osnovnih razloga manjka odgovornosti bh. vlasti. Prema dostupnim saznanjima, građani BiH vjeruju da je korupcija tako duboko ukorijenjena u bh. upravi i društvu da je nikakva reakcija civilnog sektora ne može eliminirati (Datzer 2009). U tom smislu, bh. građani ne čine se odlučnim da insistiraju na odgovornosti javnih službenika i tako podrže borbu protiv korupcije. Jednom riječju, njihova je građanska kultura javne odgovornosti manjkava. A niti jedna vlasti na svijetu neće se ponašati odgovorno ukoliko to građani od nje odlučno ne traže.

U pravcu rješenja ovog problema Transparency International pozvao je na preventivni i sveobuhvatni pristup u borbi protiv korupcije, gdje bi se sve društvene institucije u skladu sa svojim mogućnostima uključile u proces podizanja društvene svijesti o značenju javne odgovornosti i ulozi građana u tom pogledu (Blagovčanin 2009). Ovaj poziv neizostavno je uključivao i obrazovne i religijske institucije te podrazumijevao eksplicitno građansko obrazovanje (EGO) najmlađih u javnim školama. Pa ipak, relevantne antikorupcijske strategije nikada nisu uspjele prepoznati snažnu podršku koju principi dobre vlasti i aktivnog građanstva imaju u islamu i kršćanstvu te predvidjeti prostor i za vjeronauku u javnim školama u njegovanju ovih vrijednosti. Slično tome, EGO je u Federaciji BiH pred izbacivanjem. U oba slučaja rezultat je usporen proces građanske akultura-

cije u BiH, koji treba pripremiti mlade naraštaje da u vremenu koje predstoji aktivno zahtijevaju odgovornost od bh. vlasti.

U skladu s praksom građanskog i vjerskog obrazovanja u razvijenim demokratijama kao i njegovim trenutnim stanjem i statusom u osnovnim školama u BiH, tri opcije u podučavanju najmlađih o principima i vrijednostima javne odgovornosti čine se mogućim. *Tranzicijski pristup građanskom i vjerskom obrazovanju* politika je statusa *quo* prema kojoj su trenutne obrazovne politike u pogledu eksplicitnog ili implicitnog podučavanja o principima demokratije i odgovorne uprave nekonzistentne, a u oba slučaja vjeronauka je isključena iz procesa. *Religijske studije s eksplicitnim građanskim obrazovanjem* druga su opcija koja zahtijeva radikalne izmjene i napuštanje trenutne prakse. Ona predviđa uvođenje novog, nekonzesionalnog predmeta o religijama koji bi principe demokratije i aktivnog građanstva sagledavao iz ugla relevantnih religijskih učenja, pri tome insistirajući na primjeni eksplicitnog pristupa građanskom obrazovanju u osnovnim školama. *Napredno konfesionalno i eksplicitno građansko obrazovanje* u javnim školama treća je i preferirana opcija koja predviđa odgovarajuće prilagođavanje trenutnih nastavnih planova i udžbenika vjeronauke kako bi obuhvatili i razumijevanje javne odgovornosti i njenih temeljnih principa u islamu, katoličanstvu i pravoslavlju, pri tome insistirajući na modelu EGO-a u školama.

Manje obećavajuće i moguće opcije

Trenutni, **tranzicijski pristup** i politiku u pogledu podučavanja o principima odgovorne uprave i participativne demokratije u javnim školama te uloge vjerskog obrazovanja u tom pogledu karakterizira nekonzistentnost, zbog čega se one ne bave ovim pitanjem na primjeren način.

Sažetak

Vlasti i javna uprava u BiH prakticirat će odgovornost samo ukoliko budu pod pritiskom običnih građana da to i urade. Trenutni odnos bh. građana prema korupciji u javnom sektoru, međutim, karakteriziraju ozbiljni nedostaci. Angažman svih faktora socijalizacije u procesu građanskog obrazovanja mladih u ranom, formativnom periodu njihovog razvoja u tom je smislu neizostavna mjera. S obzirom na važnost javne i društvene odgovornosti u islamu, katoličanstvu i pravoslavlju, vjeronauka u javnim školama nameće se kao nezaobilazni saveznik u njegovanju vrijednosti dobre vlasti i aktivnog građanstva među najmlađim vjernicima i bh. građanima. Radikalne izmjene trenutnih politika nepotrebne su. Primjena modela eksplicitnog građanskog obrazovanja u javnim školama i unapređivanje postojećeg sadržaja vjeronauke predstavlja optimalnu opciju.

¹ Ovaj sažetak urađen je na temelju istraživanja i studije "Bosna i Hercegovina u potrazi za građanskom kulturom javne odgovornosti: Uloga vjerskog obrazovanja u javnim školama", koju je autor sačinio uz pomoć Programa podrške istraživanjima u oblasti javnih politika 2010. Fonda otvoreno društvo BiH. Cjelovita studija dostupna je na www.soros.org.ba.

Naša analiza pokazuje da temeljne vrijednosti javne i društvene odgovornosti imaju čvrsto uporište u islamskim pojmovima *hilāfeta* (namjesništva) i *šūre* (konsultiranja) kao i u katoličkoj društvenoj doktrini te u pravoslavnom razumijevanju značenja *ekonoma* i *mučeništva*, naprimjer. Ali bez koristi! Prema našim saznanjima, niti jedan vjeronaučni udžbenik tri religijske zajednice ove koncepte eksplicitno ne stavlja u odnos s pitanjem dobre uprave i aktivnog građanstva. Jedan od osnovnih pedagoških principa kaže da učenici uče ono čemu se podučavaju, a da ne mogu naučiti ono čemu se eksplicitno ne podučavaju. Shodno tome, u percepciji učenika vjeronauke insistiranje na odgovornosti vlasti vjerovatno teško da ima ikakve veze s njihovim religioznim identitetom. Usto, niti jedna antikorupcijska strategija, uključujući i onu Državne agencije za prevenciju korupcije iz 2009, ne poziva vjerske zajednice da preispitaju ulogu vjeronauke u tom pogledu.

Također, od 2006. u školama u Federaciji primjenjuje se model implicitnog građanskog obrazovanja. Dvije godine nakon toga vlasti u RS-u opredijelile su se za eksplicitno poučavanje o demokratiji i građanstvu. U tom smislu, dokazana efikasnost EGO-a nije u potpunosti iskorištena u njegovanju građanske kulture javne i društvene odgovornosti kod najmlađih bh. građana. I dok se spomenutoj odluci federalnog ministarstva snažno suprotstavio CIVITAS BiH, druge NVO, učenici i njihovi roditelji udružili su se u pozivu za vjeronuku koja će pripremiti učenike za "sada i ovdje", uključujući život u društvu zasnovanom na participativnoj demokratiji i vladavini zakona (Trbić 2007).

U cjelini, čini se opravdanim tragati za načinima kako bi se ispravili naprijed spomenuti nedostaci prisutni u trenutnom modelu građanskog obrazovanja u osnovnim školama kao i pozicioniranju vjeronauke naspram religijskoga razumijevanja javne i društvene odgovornosti.

Religijske studije s eksplicitnim građanskim obrazovanjem radikalan su korak u cilju rješavanja naprijed spomenutih nedostataka u građanskom i vjerskom obrazovanju u osnovnim školama. Najsnažniji argument za ovu opciju jest dokazana učinkovitost EGO-a u prenošenju

znanja i vrijednosti participativne demokratije na najmlađe generacije. Slično tome, uvođenje novog, nekonfesionalnog predmeta o religijama dalo bi javnoj i društvenoj odgovornosti duhovnu dimenziju i ove pojmove efikasno ugradilo u religiozni identitet najmlađih generacija.

Dok se primjena principa EGO-a čini potpuno opravdanom i mogućom, uvođenje novog predmeta o religijama za sve učenike u osnovnoj školi pored već postojeće vjeronauke, međutim, nije izvodljivo iz nekoliko razloga, i čini se nepotrebnim za ostvarenje zadanog cilja. Prije svega, to bi opteretilo učenike dodatnim predmetom u trenutku kad je njihov nastavni plan već pretrpan. Usto, kadar potreban za izvođenje nastave iz takvog predmeta teško da postoji, a njihovo bi certificiranje iziskivalo značajne dodatne troškove i dugotrajan vremenski period.

S obzirom na to da se radikalno rješenje za nedostatke u načinu na koji je vjersko obrazovanje u osnovnim školama pozicionirano naspram vrijednosti javne i društvene odgovornosti ne čini izvodljivim, jednostavan put naprijed bio bi u postepenom prilagođavanju i unapređivanju postojećeg sadržaja vjeronauke u javnim školama.

Logičan i jednostavan put naprijed

Kao što je pojašnjeno, status *quo* nije zadovoljavajući, a potpuna provedba radikalnog rješenja nije moguća, a ni potrebna. Logičan i jednostavan put naprijed jeste, izgleda, u postepenom mijenjanju i **prilagođavanju postojećeg modela**, što bi podrazumijevalo *unaprijeđenu vjeronauku i zadržavanje modela EGO-a u osnovnim školama*. Vjeronauka bi bila unaprijeđena kroz reviziju nastavnih planova i udžbenika, kako bi uključili i eksplicitno podučavanje o vrijednostima javne i društvene odgovornosti na način njihovog razumijevanja u religijskim tradicijama, dodatnu obuku vjeroučitelja, kvalitetniju nastavnu metodologiju te bližu saradnju obrazovnih vlasti i vjerskih zajednica. Ovdje ćemo spomenuti neke razloge koji pružaju snažnu podršku ovom stajalištu.

Prvo, bez obzira na često kritiziranje religijskih zajednica u BiH, nedavna istraživanja pokazuju

da one uživaju značajno povjerenje bh. građana. Ljudi jedino više vjeruju svojim bližnjim (Šalaj 2009) i pažljivo slušaju savjete svojih vjerskih vođa. Usto, religija još uvijek predstavlja neiscrpní izvor pozitivne inspiracije i motivacije za mnoge diljem BiH. Prema dostupnim statistikama, više od 70% mladih u BiH sebe smatra religioznim (Dušanić 2007), a postotak djece koja pohađaju vjeronauku u javnim školama izuzetno je visok. Tokom školske 2006/2007, naprimjer, 96,24% muslimanske djece pohađalo je vjeronauku u osnovnim školama. Komparativna statistika za katoličku vjeronauku još je viša (Alibašić 2009). Zbog toga, zašto ne (is)koristiti religijom inspiriranu poruku da bismo uvjerali bh. građane svih generacija da budu društveno odgovorni pojedinci koji će insistirati na odgovornosti njima nadređenih ili da oni sami budu odgovorni u trenutku kad počnu obnašati javne i druge funkcije? Štaviše, religija je isuviše snažan lijek da bismo je ignorirali i ne konsultirali zarad boljitka šireg društva. Njen kulturni kapital i društveni utjecaj u kontekstu izgradnje snažne građanske kulture u novim demokratijama prepoznali su i preporučili vodeći međunarodni stručnjaci na području društvene teorije religije.

Drugo, previše je energije potrošeno na propitivanje statusa vjeronauke u javnim školama, koja, usput rečeno, predstavlja neotuđivo zakonsko pravo od kojeg će vjerske zajednice i roditelji teško odustati. Ova i slične politike mogle bi preusmjeriti pažnju javnosti u pravcu suštinskog pitanja glede vjeronauke: kako koncipirati vjeronauku u javnim školama tako da radi za dobro šireg društva i bh. naroda. Odgajanje budućih generacija građana koji će se odlučno suprostaviti svakom pokušaju zloupotrebe javnih funkcija predstavlja pitanje od zajedničkog interesa za obrazovne i vjerske predstavnike, ali i priliku za njihovu međusobnu saradnju putem vjeronauke. Kao što je naša analiza pokazala, transparentnost, integritet, efikasnost, pristupačnost građanima i senzibilitet za njihove potrebe od strane državnih službenika, kao i obaveza građana da od vlasti zahtijevaju ponašanje s navedenim principima, čvrsto su utemeljeni u društvenoj doktrini islama, katoličanstva i pravoslavlja (za detaljnu elaboraciju vidi izvornu studiju). U skladu s tim, vjerska je obaveza svakog muslimana ili kr-

šćanina da i praktično pokaže iskreno i aktivno poštovanje vrijednosti dobre uprave i aktivnog građanstva. Pored toga, angažman vjeronauke u procesu promicanja građanskih vrijednosti spojitih s dotičnim religijskim svjetonazorima u skladu je sa zakonima BiH koji uređuju odnos između države i religije kao i s obrazovnom politikom i praksom u mnogim naprednim demokratijama.

Treće, politike koje za cilj imaju unapređivanje sadržaja vjeronauke u javnim školama radi pripreme učenika za život u društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine zakona uživaju značajnu društvenu podršku, uključujući i onu vjerskih zajednica. Šira zajednica očekuje da učenici, kao budući aktivni građani, u školama također (na)uče o svojim pravima i obavezama prema vlastima. Nevladine organizacije zajedno s učenicima i roditeljima, naprimjer, zahtijevaju konstruktivniji angažman takozvane "nacionalne grupe predmeta" - uključujući vjeronauku - u pripremi učenika za život u skladu s vrijednostima aktivnog građanstva (Trbić 2007). Slično tome, braneći status vjeronauke u javnim školama predstavnici vjerskih zajednica redovno ukazuju na njen značaj i njihovu posvećenost moralnom razvoju djece u školama. Vjerske zajednice također su u velikoj mjeri uvažile sugestije ranijih analiza u pogledu načina na koji su pripadnici drugih religija i uvjerenja predstavljeni u vjeronaučnim udžbenicima (Alibašić 2009), što sve skupa potvrđuje spremnost vjerskih predstavnika da sarađuju u prilagođavanju vjeronauke za potrebe života "sada i ovdje".

Konačno, ova opcija izvodljiva je u smislu kapaciteta resursa i finansijskih troškova s obzirom da samo iziskuje reviziju postojećih vjeronaučnih udžbenika i dodatnu obuku vjeroučitelja.

A što se tiče primjene modela EGO-a u javnim školama u BiH, argumentacija je prilično jasna. U razvijenim demokratijama ovaj model pokazao se značajno efikasnijim od implicitnog pristupa građanskom obrazovanju. Usto, njegovo potencijalno napuštanje u Federaciji unijelo bi dodatni nesklad u obrazovnu politiku BiH u tom pogledu, s obzirom na to da su vlasti RS-a u 2008. upravo usvojile model EGO-a.

Dr. Aid Smajić, diplomirani teolog i psiholog, predaje psihologiju na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu i saradnik je Centra za napredne studije. Dobitnik je Fulbrightove stipendije američkog State Departmenta za studijski boravak na Univerzitetu u Tenesiju (SAD) u akademskoj 2008.-2009. U domaćim i međunarodnim časopisima je objavljivao tekstove i prijevode o obrazovnoj filozofiji u islamu, vjeronaučnim udžbenicima u BiH, religiji i međucivilizacijskom dijalogu, islamu i muslimanima u BiH, kao i radove na području istorije psihologije i psihoterapije, islamske civilizacije i psihologije, i islamistike.

U zaključku, religija je isuviše snažan lijek i izvor pozitivne inspiracije da bismo je ignorirali i ne (is)koristili na način koristan za šire društvo. Umjesto trošenja energije u raspravama o statusu vjeronauke u javnim školama, pažnju treba usmjeriti u pravcu njene moguće uloge u njegovanju demokratskih vrijednosti kod najmlađih bh. građana. Podučavanje mladih da u ime svoje vjere poštuju vrijednosti javne i društvene odgovornosti takva je mogućnost i prilika za saradnju između vjerskih i obrazovnih autoriteta koja u razvijenim demokratijama nije propuštena. Isto važi i za princip EGO-a. U suprotnom, ispaštao bi kvalitet i tempo izgradnje kulture netolerancije u bh. društvu prema korupciji u javnom sektoru.

Ključne preporuke: Religiju je moguće zloupotrijebiti, ali i korisno upotrijebiti

(a) vlastima

- insistirajte kod resornih ministarstava i antikorupcijskih tijela na primjeni modela EGO-a u javnim školama u BiH;
- ojačajte saradnju i partnerstvo s vjerskim zajednicama u području razvoja nastavnih planova, programa i udžbenika te obuke nastavnika;
- u saradnji s vjerskim zajednicama započnite evaluaciju vjeronaučnog kurikuluma i udžbenika u cilju njihove revizije u funkciji promoviranja religijskog razumijevanja dobre vlasti i aktivnog građanstva;
- u saradnji s vjerskim zajednicama organizirajte seminare i obuke putem kojih bi vjeroučitelji bili upoznati s razumijevanjem javne i društvene odgovornosti u njihovim religijama i osigurajte da vjeroučitelji imaju znanje i vještine neophodne za podučavanje o principima dobre vlasti i aktivnog građanstva;

(b) vjerskim zajednicama

- ojačati saradnju i partnerstvo s obrazovnim vlastima te međunarodnim i domaćim organizacijama u pogledu podizanja društvene svijesti o važnosti javne odgovornosti i aktivnog građanstva;
- pomoći obrazovnim vlastima u koncipiranju religijskog razumijevanja dobre uprave i aktivnog građanstva i na tom tragu reviziji kurikuluma i udžbenika vjeronauke u javnim školama.

(c) međunarodnim i domaćim organizacijama

- pomjeriti težište pažnje s negativnih aspekata vjeronauke i na zadovoljstvo svih relevantnih interesnih grupa razmatrati načine da se religijska poruka angažira u promicanju aktivnog građanstva i javne odgovornosti;
- pomoći vjerskim zajednicama i obrazovnim vlastima u uvođenju preporučenih izmjena u vjeronauku i u obuci nastavnika;
- podržati empirijsko istraživanje s ciljem procjene utjecaja vjeronauke u promicanju vrijednosti dobre vlasti i aktivnog građanstva među učenicima.

Bibliografija

- Alibašić, A. (2009). *Religious Education in Public Schools in Bosnia and Herzegovina: Towards a Model Supporting Coexistence and Mutual Understanding*. Sarajevo: Open Society Fund BH.
- Blagovčanin, S. (2009). "Korupcija u BiH". Transparency International BiH. Web-stranica.
- Datzer, D. (2009). "Mitologija korupcije: Zašto građani BiH toleriraju korupciju?". *Puls demokratije*. Web-stranica.
- Dušanić, S. (2007). *Psihološka istraživanja religioznosti*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- European Stability Initiative. (2004). *Governance and Democracy in Bosnia and Herzegovina: Post-industrial Society and the Authoritarian Temptation*. Berlin and Sarajevo.
- Šalaj, B. (2009). *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- Šalaj, B. (2002). "Modeli političkoga obrazovanja u školskim sustavima europskih država". *Politička misao*, br. 3.
- Trbić, Dž. (ur.) (2007). *Education in Bosnia and Herzegovina: What Do We Teach our Children? Review of the Contents of the 'National Group of Subjects' Textbooks*. Sarajevo: Open Society Fund B&H.
- World Bank. (2009). *Governance Matters: Worldwide Governing Indicators, 1996-2008*. The World Bank Group.